

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

dor ha-haśkala be-rusiya

Margulis, Menaše

Wilna, 1910

תשילשה הפוקתה

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5803

בהם איזו תקונים, ימצאו היהודים בזה מעשי עול וכפיה בלי טעם. דברים כאלה ימו את לשב היהודים מאתרי בתי ספרה של הממשלה, וכבתי הספר הפרטים תדיינה המהברות הכתובות מוכנות רק למראה עין, ובאמת ילמדו בהם תלמוד נסתר, וכל בית יהודי פרטי יהיה כמין בית ספר נסתר. מכל הטעמים האלה אמרה כתה זו, שאי אפשר לבטל את הוצאת הספרים הדתיים על ידי הממשלה, ועל יתר ההערות והקושיות (כי לא נאווה לממשלה נוצרית להגן על הדת היהודית וכי גם קצור ספרו של הרמב"ם הוא מן המזיקים) יצאה תשובות מספיקות; ורעתה של כתה זו נתקבלה.

ובכן אברו כסף רב על הוצאת ספרים, אשר לא הביאו כל תועלת ואת הרעיון העיקרי והמועיל ביותר, את הטבת מצב היהודים החמרי והמוסרי יחד על ידי בתי ספר למוד מלאכות לא הוציאו לפעולה.

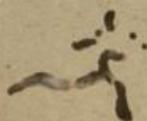
התקופה השלישית.

התקופה הראשונה היא ימי מלחמה בין הממשלה ובין היהודים, שהממשלה היתה המתהילה בה והיא המנצחת בה; בתקופה השני היתה עוד מלחמה כזאת, אבל הפעם התהילו היהודים מריבים בממשלה, והם גברו בה בפועל, אף על פי שהממשלה עשתה את שלה. נפרק השלישי הזה ידובר על אודות מלחמה פנימית, מלחמת מפלגות בקרב היהודים, שנחלקו ביניהן בשאיפותיהן להפצת ההשכלה בתוך העם.

בראשונה השבה הממשלה, כי ההנהגות המרכזיות לעניניהם הדתיים של היהודים שנסדו בפראנציה על ידי נאפוליון, עזרו הרבה „לכטול הדעות המשובשות הקודמות, שהיו מרחיקות את היהודים מתוך החברה האזרחית“. על כן היתה מטרתה העיקרית של הממשלה בדבר השכלת היהודים ליסד הם הנהגה דתית בשם „רכנים פלכיים“, אשר יהיו מהונכים ברוח הממשלה, ועל כן יהיו בידם להגשים את הדעות הטובות בעיניה בחייהם האזרחיים של

היהודים, ועל פי זה הוצרכו הרבנים האלה לעשות את הדת היהודית לכלי נשק לשנוי מצבו של העם היהודי, כי עד פי דעתו של „הקומיטיט לעניני היהודים“, היתה דת היהודים הכח העיקרי והיהודי המשפיע על מצבו הצבורי והבייתי של העם היהודי. אבל אחרי כן ראתה הממשלה, כי תקנה זאת אינה מספקת, לפי שהיהודים לא יאמינו באנשים שאינם אלא באי כחה של הממשלה ולא יוכלו לחשוב „את השלטון האזרחי בעניני דת לשלטון שיש לסמוך עליו“. כל זה הביא לידי מסקנה, שנהיין לברוא מוסד מרכזי ולתת למוסד הזה רוח דתי ממש, אשר לא יפקפקו היהודים בו, למען יוכל בהשפעתו המוסרית „לתת גח לכל המעשים שתאמר הממשלה לעשות כדי לשנות“ את מצב היהודים „ולהדריך“ בהוראת המניסטריום לעניני פנים את הרבנים הפלכיים בדרך המובילה מעט מעט להתבוללות היהודים באנשי המקום העיקרים ולשנוי הדרכים לפעולות מועילות בממלכה“. למטרה זאת נוסדה בשנת 1848, ביום 18 במאי, על פי חווי דעתה של מועצת הממלכה, שנתאשרה על ידי הרוממות „קומיסייה רכנית“, והעבודות המוטלות עליה הן:

- 1) לעיין ולפתור את השאלות הנוגעות בדני הדת היהודית ובמעשי הרבנים;
- 2) לעיין ולהורות בעניני גיטין במקרים שהרבנים בעצמם מסופקים בהם או בזמן שמגישים תלונות על פעולתו של רב;
- 3) ולמלאות פקודות שונות, ממין העבודות השייכות לקומיסייה כזאת, אשר ישם המניסטריום לעניני פנים עליה. אבל מלבד המטרה הקרובה הזאת היתה לה לקומיסייה הרכנית גם מטרה פוליטית, אשר לא ידעה ולא הכירה בה בעצמה. ידוע, שהסנהדרין שיסד נאפוליון ליהודים, שמטרתה היתה להיות ערובה לממשלה, שהיהודים ישמרו את העיקרים, שקבלה עליה אותה הסנהדרין, העירה יראה גדולה בכל ממשלות אירופה שבימים ההם, אשר ראו בכל מעשי נאפוליון ערמוניות מדעיות, ועל כן נדמה להן שגם במעשה הזה — שמטרתו היתה לעשות את שווי זכויות היהודים לדבר שאין בו סכנה לארץ על פי השקפתו — ישנן איזו שאיפות פוליטיות נוגעות בכל העולם. ממשלות אירופה שבימים ההם דמו, כי הפצו היה להפיץ בעזרת הסנהדרין הזאת את השפעתו הפוליטיית על כל היהודים שבכל הארצות. ההנהגות הדתיות המרכזיות, שהיו ליהודים בפראנציה נחשבו

עוד בימים ההם בכל ממלכות אירופה וברוסיה למוסדות מפיצים
 דעותיו המדיניות של נאפוליון, אשר משא ומתן להם עם משכילי
 היהודים שבכל ארץ, ומטרתם להטיף בכל מקום לשווי זכויות כללי
 על ידי ביאת משיח בדמות הממלכה הצרפתית. על כן נחשב לדבר
 נהוג לברוא כה שוה למוסד הצרפתי הוה בדמות מוסד מרכזי, אשר
 יפיץ בקרב היהודים את דעותיה המדיניות של ממלכת רוסיה. ויש
 ראיה גמורה להשערה זאת בדברי העומדים בראש הממשלה בשנת
 1848 שהבאנו למעלה ושהם היו העיקר ביסודה של הקומיסיה
 הרבנית, אשר נועדה גם היא כסנהדרין הצרפתית לחוק בשם הדת
 את כהן של פקודות הממשלה ולהשבות „את השפעת מפרשי הדת
 היהודית שבהויץ לארץ, שאינם בטוחים מסכנת נזק ביחס המדיני“.
 אבל מטרת הקומיסיה הזאת לא רושגה, אף על פי שנאספה
 לא פעם אחת. דבר כזה צריך להוסיף על תנאים היצוניים ופנימיים
 מתנאי החיים, ולא על נהינות מדומה לעשות את כל פקודות
 הממשלה הנוגעות בהייהם האזרחיים-הדתיים למין חיבות דתיות או
 מתאימות עם הדת. תוצאות ההשכלה בכתי הספר יחד עם שנויים
 טובים מהויץ, היו יכולים להשפיע על הי היהודים הפנימיים יותר
 הרבה מכל מוסד עומד מהויץ לגבול עניניהם, שאין בכחו בשביל
 זה להשפיע עליהם השפעה כל שהיא. כמוכן לא הביאו הקומיסיות
 הרבניות כל שנוי בהייהם האזרחיים והבייתיים של היהודים, ובראשונה
 גרמו אך מריבות בן היהודים כעצמם. השאלה היתה או בקרב
 היהודים בני לבחור להיות מכאי כה כל היהודים שברוסיה, ומספר
 באי הכה האלה היה בראשונה ארבעה. ואחרי כן — ששה. מפלגת
 הפרוגרסיביים שהיו המועט, והשפעתה היתה קטנה מאד, לא היתה
 יכולה להעמיד בבחירה זו קאנדידאט אחד משלה, ורוב היהודים,
 שלא קוו לתוצאות טובות מהשכלת בניהם, הפצו שכל המנהגים
 הדתיים יהיו כמו שהיו, ביהוד בשביל שידעו היטב, כי החלטות
 הקומיסיה הרבנית תהיינה חובה להן. במלחמה הזאת בין הרוב ובין
 המועט נצחו, כמוכן, המרובים את המועטים, וחברי הקומיסיה היו
 אנשים שלא הפצו בכל תקן דתי ושבאמת לא היו צריכים לתקונים
 כאלה, כי המון היהודים, שהחברים ההם היו באי כהם, הרגישו
 צורך יותר גדול בתקונים מצד התקנים האזרחיים: בזכות היציאה

מפלכי המערב וכאפשרות לכתור להם עבודה במקצועות שונים מחוץ למסחר ולהרושת המעשה. על כן לא יפלא, כי בישיבתה של הקו-מיסיה הראשונה, שנעדה בשנת 1852, נמצאו אנשים לא רק בלתי ידועים למדי ברוסיה בתור אנשים מצוינים, כי אם גם בלתי ידועים למדי בתור יודעי תורה, מוכנים אך מעט או כמעט בלתי מוכנים כלל לעיין בשאלות שהושמו לפניהם במיניסטרום. בכלל אנו יודעים אך מעט מפעולת הקומיסיות הרבניות הראשונות (בשנות 1852, 1857 ו-1861); אך מהידיעות המעטות שאספנו אנהנו רואים, כי דל היה מאד כבוד הקומיסיות האלה בעיני הצבור היהודי. הנה בשאלת הצינוורה לספרים עברים הוצע לפני הקומיסיה הראשונה להגיד מה דעתה על אודות היכולת וההיצות להסיר מתוך התלמוד מקומות אחדים מחלק האגדה. הנבחר מתוך הכל רוסיה החדשה ב. (אומרים ששם משפחתו היה בירנשטיין) הוא החבר האחד, אשר הבין לשון רוסיה, השיב, כי זה עשרים שנה איננו עוסק בתלמוד, ועל כן אין חלוק בעיניו כלל אם מעט או הרבה מקומות יוסרו מספרי התלמוד. נבחרו חבל המערבי-הדרומי, ופלכי רוסיה הלכנה הגינו על התלמוד, וציירולוזן (דוקטור) כתב לוילנה, שיודיעו לו משם את המקומות שהיו נחוצים לו, בתלמוד, כי לא עסק בו זה ימים רבים. סוף הדבר היה, כי החבר הקורלאנדי (שלא ידע לשון רוסיה כלל) הסכים לדעתו של החבר מרוסיה החדשה, והרב ד. שהובא מוילנה בשביל זה¹) הסביר להם בראות, כי כל המדרשים, כל האגדה שבתלמוד וכל מה שכתוב בספרי היהודים בכלל, עם כל סדורי התפלות שנתפשו מכבר, קדושים הם כולם לישראל ואסור לנגוע בהם²). לפני הקומיסיה הזאת הושמה עוד מלבד השאלה שהובאה בזה ומלבד עוד שאלות אחרות, שאינן נוגעות בהשכלה; גם השאלה על דבר הרבנים הנסתרים — שאינם רשומים בתור רבנים — וכת החסידים³). איך דברו בשאלה זאת ומה היו תוצאות משאם ומתנם

¹ בין הרבנים מורי ההוראה בוילנה היה אחד ששם משפחתו דייכים (ר' אליהו אליעזר), אך קשה לשער, שהוא היה הרב ד. הנזכר פה, כי לא היה סן המעורבים עם הכריות ביותר.

² צייטונג דעם יודענטומס לשנת 1852, 624—627.

³ יתר השאלות הן: 1) על פנקסאות המיטריקה; 2) על שבועת הדריינים

של חברי הועד הזה על אודות החסידים אין אנו יודעים היטב. אך בכיחוד ידענו, ששרי האדמיניסטרציה בהבל המערבי-הדרומי נצטוו לכרוך בדיקה המורה אחרי הרבנים הנסתרים וכתות החסידים, והרבנים, שגמרו שעורי בתי מדרש הרבנים נצטוו להמציא ידיעות בסתר על אודות כתות החסידים, שבגבול רבנותו של כל אחד מהם, על אודות מספר חבריהן והעומדים בראשן של כל כת וכת. מובן מאליו, שהפקודה הזאת, שהיתה פרי הקומיסיה הראשונה, הסירה מיד את לב כל העומדים בראש העם מעצת הממשלה בדבר הקומיסיות והיתה לרוח רעה בין העם ובין הרבנים החדשים, אשר הרכיבו לראשו, ואשר היו בעיניו לפקדי הממשלה. הנבורה הזאת בעצמה, שהושמה על הרבנים החדשים האלה, שגודו להביא תקונים פנימיים בחיי עם, היתה הרפה גדולה לבעליה. הם התאמצו בכל עוז להסתיר ממפלגת האורתודוקסים את מהשבות הממשלה האלה, אבל בני המפלגה הזאת ידעו את הדבר, הקטנים שבפקדי האדמיניסטרציה גלו להם את הסוד, ועל כן הביטו בחשדנות על רועיהם החדשים המצויים ועומדים להגיד לממשלה על כל אחד מאהיהם, מאיזו כתה הוא. החשדנות הזאת גדלה משעה לשעה, ביהוד אחרי אשר אהדים מן הרבנים השתמשו בזכותם והגידו כאמת גם על הצדיקים גם על החסידים, בשעה שהממשלה התאמצה לשרש את הכתה הזאת על ידי צירקוליארים נסתרים שגשלתו אל שרי הערים ואל הרבנים...

עד כמה היו חביבים מעשייה של הקומיסיה הרבנית בעיני משכילי היהודים, וגם בעיני הממשלה עצמה, נראה מזה, שהקומיסיה הזאת, שנועדה לעסוק בענייניה שני חדשים בכל שנה, נקראה בפעם השנית אך בשנת 1857. בפעם הזאת השתתפו בה צירים מההבל הבאלטי, מרוסיה החדשה, מפלכי המערב-הצפוני ומרוסיה הקטנה, ולרוב היהודים שבהבל המערבי-הדרומי לא היה בא כח בה. בעת ההיא עמד בראש היהודים הקונסירוואטיבים איש, אשר היתה השפעתו מרובה על האדמיניסטרציה הגבוהה, איש בעל רצון עז ולב ערמה, אשר היה בעיני הממשלה כאחד מעוזריה בכל מהשבותיה

ומלואים לנוסתת שבועת הערים ליהודים (3) ועל סדור גשוואין לאנשי צבא יהודים, (Журн. М. В. Д. январь 1851, Ист. М. В. Д. Варадинова)

על היהודים, ובקרב היהודים היה מגן לכל מנהג ישן. עם האיש הזה קשה היה להלחם לא רק למפלגת הפרוגרסיביים שהיו המועטים, כי אם גם להארמיניסטרציה בעצמה. יש בידינו מכתבים מאחדים מ„איהבי ההשכלה החדשה“ על שם היושב ראש בקומיטיט להשכלת היהודים, ונאמר בהם בין יתר הדברים: „לצערנו נשארו הקהלות שתחת יד הג'ג הקובי, שהן רוב יהודי ארץ רוסיה בלי ציר מיוחד מאתן בקומיטיט; בגלל זה אפשר שגם שאיפותיה הטובות של הקו-מיטיט להטבת עניני אמנותנו, הקשורה כל כך בהיינו הבייתיים והאורחיים, תשארנה בלי השפעה ישרה על חצי מיליון איש מבני אמנותנו¹. אם נתמלאה בקשתם שבקשו על דבר קריאת שנים — שלשה חברים, בתור באי-כח התבל המערבי-הדרומי, איננו יודעים, אבל על כל פנים היה מעשה זה שלא על פי התקנה על דבר הקומיטיט, כי על פיה הוצרכו נבחרים מכל הבלי הגניוראל-גוברנא-טורים להשתתף בקומיטיט הרבנית.

בין השאלות, שהוצעו לפני הקומיטיט השנית, נוגעות בענינינו שתי אלה: על בתי הספר היהודיים לנערות ועל הוראת ההמפה לרבנים על ידי דרשות מצוינות שתהיינה להם למופת. העיון בשאלה השניה לא הביא לידי כל תוצאה. והשאלה הראשונה נפתרה כראוי בעיקרה על ידי הקומיטיט, אבל התחבולות שהציעה הקומיטיט, להגיע על ידן להשכלת הנשים מגוהכות הן לכל הפחות. הקומיטיט הכירה, כי השכלת הנשים בקרב היהודים, ביוחד בקרב דלת העם, „עלובה היא קצת“. ולפי שהמעשה הזה נותן מקום לבעל דין לחשוב, כי יש איוו דעה משובשת בעם, שכך צריך להיות, מצאה הקומיטיט צורך נחוץ לחקור ולדרוש, אולי יש בתורתנו דברים, שלפי פשוטם הם יכולים לתת יד לשגיאות בדין הנוך נערות. בחקירתה עמדה על מאמר המשנה (כשם ר' אליעזר): כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות, והעלו חברי הקומיטיט בפלפולם, כי כגופא דעוברא לא נאמר ליהודי ללמד את בתו את המדעים הנחוצים לה על פי רוח הזמן, אף הוכיחו זאת בראיות מן התורה

¹ הדברים „רוב יהודי ארץ רוסיה“ והמספר „חצי מיליון“ סותרים זה את זה. המתרגם.

ומן התלמוד ומן המפרשים. ולפי שעל יסוד המאמר הנוכח, שלא הובן כל צרכו, נתפשטה הדעה המשובשת הזאת באמת בין העם, החליטה הקומיסיה, כי נחוץ: 1) לשלוח אל הרבנים ואל ה"מגידים" את תשובת הקומיסיה על השאלה הזאת ביסודיה ובטעמיה, למען יעירו המגידים או הרבנים או מורי הדת היהודית שבכתי הספה הכלליים את העם בדרשות מיוחדות לתת השכלה לא רק לנערים כי אם גם לנערות; 2) להטיל על כל הרבנים והמגידים להודיע מראש את העם, בכל פעם שיבואו לדרוש בענין זה, ולבא בהודעותיהם, שהם באים לדרוש על אודות ההטח בדרך ההשכלה הנחוץ לנערים ולנערות יחד; 3) להטיל על הרבנים והמגידים שיעוררו את בעלי הבתים להשתדל שתהיינה בנותיהם מבת אהת עשרה או שתים עשרה שנה ומעלה באות להתפלל בבתי הכנסיות בשבתות ובימים טובים, למען תראינה את סדרי עבודת ה' שלנו ותשמענה את הדרשות המטיפים¹.

בקומיסיה השלישית, שנקראה בשנת 1861, כבר השתתפו אנשים מן הדור החדש, והם תלמידי בתי מדרש הרבנים באראץ וגרשטיין, הראשון בתור ציר נבחר מהכל ביסאראביה, או כל הכל רוסיה החדשה והשני בתור עוזר בעניני הקומיסיה. פה נפגשו צעירי הדור האלה בפעם הראשונה עם אויביהם הגלויים ושאינם גלויים מלבד השאלות שדנו בהן בשתי הקומיסיות השונות נגעו בקומיסיה הזאת עוד בשתי שאלות חשובות מאד: בהנהגת הענינים הדתיים המקומית והמרכזית ובהקלת הכניסה ליהודים אל בתי-הספה הכלליים. בשאלה הראשונה—היא שאלת הרבנים—היתה מלהמה עזה בין הזקנים ובין הצעירים שבקומיסיה הצעירים הפצו בשנויים עיקריים, והזקנים או אנשי המעשה הסכימו להם בכלל, אך הציעו להתנהג במתינות. הם אמרו, כי אם לא יבחרו לרבנים אנשים ראויים לכהונה זאת מכל צד, על פי החוק החדש הממוצע, תהיה הנהגת הענינים הדתיים ככראשונה. בקומיסיה נתקבלה דעת הזקנים,

¹ המחבר מבאר, כי בהחלטות אלה לא היו תועלת וטעם, ואין הדברים השונים בעת הזאת, גם יש מקום לפקפק בהם הרבה. בכלל הוכרחנו לקצר הרבה בחלק השלישי הזה שרוב דברי המחבר סברות מוטלות בספק, שאולי היו מועילות בשעתו. אך בר עבר ומנן לגמרי. המתרגם.

והצעירים לא רצו להסכים והגישו גם את הצעתם לפני הממשלה.
אך בכלל לא יצא לפעולה מאומה מאותן החקנות שהציעו
הקומיסיות.¹

¹ המחבר האריך הרבה בדבר הקומיסיה השלישית הזאת והקדיש פה
עמודים רבים לשאלת בתי מדרש הרבנים, שבימים ההם עוד היו קיימים,
אלא שכבר עלה במחשבה לבטלם. אך כל דבריו אינם אלא סברותיו
הפרטיות, והענינים כבר הספיקו להתכרר יותר הרבה מבימיו, הקומיסיות עורן
נחונות אבל נקראות הן לעתים רחוקות מאד, כשיש לממשלה איוו שאלות
בענינים דתיים פריטיים. קיומן של הקומיסיות דל הוא כל כך, שאין מרגיש
בו וכמעט אין יודע על אודותן בסוף שנות. השבעים נקראה קומיסיה זאת
פתאום, ואיש לא ידע מה זאת, והיו בזה השערות שונות ומאמרים שונים
נכתבו או על אודות החדשה הזאת, עד שבאו ימי הועד ונודע, כי הוא
ועד של רבנים לפסוק איוו שאלות במעשים שהיו. ושאלת בתי מדרש
הרבנים שכבר נסגרו בשנת 1874, בודאי או אפשר לספל בה עתה, המוסד
בעצמו, כפי שהיה, עודנו מחכה לסופר היסטורי שיכתוב עליו מינוגרפיה
ראויה לו לפי ערכו ופעולתו על התפתחות ההשכלה אצל יהודי רוסיה, וכפי
שהוא צריך להיות עודנו שאלה מסדר היום. אך בדברי המחבר אנו
מיצאים רק סניגוריה על בתי המדרש ההם שלא נכתבה אלא לזמנה.
המתרגם.